

הגבעונים - חוטבי עצים ושואבי מים למשכן

פתיחה

הנושא אחרון שבכוונתנו לעסוק בו, ביחידת לימוד זו, הינו נושא שירותם של הגבעונים כחוטבי עצים וכשואבי מים לבית ה'.¹ נושא זה מלווה את בני ישראל מכניסתם לארץ ועד ימי שיבת ציון ועל כן בחרנו לעסוק בו להשלמת יחידת הלימוד הראשונה.

בעקבות כריתת הברית של יהושע עם הגבעונים, אומרים הנשיאים:

"ויאמרו אליהם הנשיאים: יחיו, ויהיו חטבי עצים ושואבי מים לכל העדה כאשר דברו להם הנשיאים. ויקרא להם יהושע, וידבר אליהם לאמור: למה רמיתם אותנו לאמר רחוקים אנחנו מכם מאוד ואתם בקרבנו יושבים. ועתה ארורים אתם, ולא יכרת מכם עבד וחטבי עצים ושואבי מים לבית א-להי... ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה' עד היום הזה אל המקום אשר יבחר" (יהושע ט', כז).

מהו ההבדל בין הצעת הנשיאים כי הגבעונים יהיו חטבי עצים ושואבי מים לכל העדה, ובין דברי יהושע המציע כי יהיו לבית א-להי? על שאלה זו עונה הרד"ק:

"הא כיצד? כל זמן שהיו העדה במחנה עד שלא נחלקה הארץ, היו חוטבי עצים ושואבי מים לעדה; אבל אחר שנחלקה הארץ והיו ישראל איש בעירו ובנחלתו, נשארו הם חוטבי עצים ושואבי מים לבית אלקים בגלגל ובשילה, ובנב ובגבעון ובית עולמים כמו שאמר 'אל המקום אשר יבחר' (להלן כז). ואמרו רבותינו ז"ל (יבמות עט.), כי כיון שנתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים לבית אלקים בגלגל, גזר עליהם שלא יבואו בקהל, שלא יתחתנו ישראל בהם, וחלה איסורן בזמן שבית המקדש קיים, שהרי אמר "לבית א-להי", משמע: כל זמן שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים לבית א-להי וזהו כל זמן שבית אלקים קיים. בא דוד וגזר עליהן, וכן כתוב בספר עזרא 'ומן הנתינים שנתן דוד והשרים לעבודת הלוויים' (עזרא ח', כ) (שם).

מעניין, כי אנו מוצאים כי הגבעונים קשורים לעם ישראל במשך תקופה ארוכה. אנו מוצאים אותם לאורך כל ימי בית ראשון, ביציאתם לגלות, בחזרה בימי שיבת ציון ואף במקדש העתידי בנבואת יחזקאל.

אומר המדרש:

"מהו 'ובני ישראל נשבעו להם' (ש"ב שם, שם)? אמר דוד: בעת שבני ישראל נשבעו להם תלו הדבר בי שאם אחפץ לרחקן ולקרבן הרשות ביד, הריני מרחקן. ומנין שתלו הדבר בדוד? דכתיב: 'ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושואבי מים וגו'" (יהושע שם, כז) אמר רבי אמי בשם רבי יהושע בן לוי: אחר שאמר 'לעדה ולמזבח ה', מה צריך לומר 'אל המקום אשר יבחר'? אלא תלאו יהושע בדוד. אמר אני לא מקרבן ולא מרחקן אלא מי שהוא עתיד לבנות בית הבחירה אם ראתה דעתו לקרב יקרב לרחק ירחק, וכיון שבא דוד וראה שהיו אכזרים רחוק. אף עזרא רחוק דכתיב 'והנתינים יושבים בעפל וגו'" (נחמיה י"א, כא) אף לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מרחקן שנאמר 'והעבר העיר יעבדהו מכל שבטי ישראל' (יחזקאל מ"ח, יט) יאבדהו מכל שבטי ישראל. 'ויבקש שאול להכתם' (ש"ב שם, שם) אף על פי שלא הכם נתאכזרו עליו, ללמדך שלא על חנם רחוק דוד" (במדבר רבה ח', ד).

המדרש קושר בין ימי יהושע לימי דוד, וטוען כי בכל התקופות הורחקו הגבעונים מעם ישראל. כך היה בימי דוד, בימי עזרא (- שם הם נקראים נתינים) וכך גם לעתיד לבוא הקב"ה מרחיקים (- ואז הם נקראים בפי יחזקאל - עובדי העיר).

חשוב לציין כי בין ימי יהושע לימי דוד, מבדילה תקופה משמעותית בתולדות הגבעונים והיא תקופת ימי שאול. כפי שנראה להלן, שאול היכה בגבעונים מכה קשה שבעקבותיה בא על עם ישראל הרעב בימי דוד.

מן המדרש משתמע כי הגבעונים הורחקו מבני ישראל, בגלל אכזריותם. כפי שנראה להלן, בתקופה מאוחרת יותר גורשו הגבעונים על ידי שאול, ויתכן כי נקודה זו קשורה לכך. בנוסף, מעניין כי המדרש קושר באופן ישיר בין הגבעונים בימי יהושע לנתינים בימי עזרא.

ננסה עתה להתבונן במערכת היחסים בין בני ישראל לגבעונים בתחנות הזמן השונות.

ימי יהושע

נראה כי עצם חיוב העבודה למזבח ה', היה מתנאי הברית שקבלו הגבעונים על עצמם בימי יהושע. עוד בטרם נודע דבר התרמית, אומרים הגבעונים לעם ישראל: "עבדיכם אנחנו ועתה כרתו לנו ברית" (יהושע ט', יא). מכיוון שהברית עם הגבעונים נכרתה עם כל העדה, חובת העבודה של הגבעונים גם היא לכל העדה, ולכן הם משרתים במוסדות המשותפים לכל העדה, והיא חובת השירות ליד מזבח ה'.

מעבר לקביעה עקרונית זאת, אין לנו עדות בפועל בספרי הנביאים והראשונים על שרותם של הגבעונים במשכן או בתפקיד אחר בקרב בני ישראל, עד לימי שאול.

1 במסגרת שיעור זה, לא ניכנס לעצם כריתת הברית עם הגבעונים שהיא נושא לעצמו, ונתייחס רק למעמדם של הגבעונים וזיקתם למשכן. בנוסף, יש לציין כי המקורות בנושא זה דלים מאוד. חלק מן הטיעונים שנביא להלן ניזונים מדברי הפסוקים והמדרש, אולם חלקים אחרים בנויים על השערות בלבד.

ימי שאול

אגב הדיון על הבמה בגבעון, יש לבחון את השאלה מתי נוסדה הבמה הגדולה אשר בגבעון?

הבמה בגבעון מוזכרת בימי שלמה (מלכים א ג', ד) ושם היא מוגדרת כבמה גדולה. בנוסף, הכתוב בדב"ה א (ט"ז, לט), בנוגע למציאת מקום המקדש בגורן ארונה מציין כי צדוק הכהן ואחיו הכהנים שרתו במשכן ה' בבמה בגבעון (כ"ט, ג).³

סביר להניח כי הבמה בגבעון נבנתה לפני ימי דוד, שהרי דוד היה מעוניין לקבוע את ירושלים כמקום המקודש.⁴ ההיגיון מחייב כי ההגעה למקום מתרחשת אחרי חורבנה של נב, עיר הכהנים, על ידי שאול (שמואל א, כ"ב, יט), אך קשה לקבוע תאריך לאירוע זה, וסביר להניח כי מדובר על אחרית ימי שאול.

כפי שצינו לעיל, נראה כי בחירת גבעון הייתה כרוכה בדחיקת הגבעונים מהאיזור ויישובם של בני משפחת שאול ונכבדים אחרים במקומם.

מעניין כי הפסוקים בדברי הימים, המתארים את העלאת הארון לעיר דוד על ידי דוד המלך, מתארים כך:

"ואת צדוק הכהן ואחיו הכהנים לפני משכן ה' בבמה אשר בגבעון להעלות עלות לה' על מזבח העלה תמיד לבקר ולערב ולכל הכתוב בתורת ה' אשר ציוה על ישראל"⁵
(דברי הימים א ט"ז, מ-מ).

מעניין האם הימצאות צדוק בגבעון הינה יוזמה של שאול, ההופך את גבעון לאתר הפולחן המרכזי אחרי חורבנה של נב, ובמובן זה צדוק ובני ביתו הינם נציגים נאמנים של שבט בנימין ושבטי הצפון, או שדווקא דוד הוא היוזם את הצבת צדוק (מבית אלעזר) בגבעון בשלב ראשון, כשבהמשך צדוק הוא זה שישמור נאמנות לדוד ויחליף את אביתר מבית עלי, איתמר במרד אבשלום.

ימי דוד

הקשר העיקרי בין דוד לגבעונים מתואר בשמואל ב בפרק כ"א. בעקבות שלש שנות רעב, דוד מבקש את פני ה', וה' אומר לדוד כי הרעב הגיע לעם ישראל: "אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים...". כתוצאה מן הדו שיח עם הגבעונים וכבקשתם של הגבעונים, מוקעים על ידי דוד שבעה אנשים מבית שאול - שני בני רצפה בת איה וחמשת בני מיכל בת שאול.⁵

דוד קובר את המומתים, וכן את שאול ויהונתן עם אבותיהם. בעקבות הקבורה "ויעתר א-להים לארץ אחרי כן" (שמואל ב, כ"א, כד). אמנם עיון ההוקעה כופר אך ככל הנראה מעל

3 בכל סוגיית תחנות המשכן - במקרה זה גבעון - עסקנו בשנת תשס"ח בשיעור: 'משמעות מיקום תחנות המשכן - נב וגבעון':

<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/13-jeru/26mikdash.doc>

4 הפעם היחידה בה מצאנו רצון של דוד להגיע לגבעון הינה בתום ההתגלות בגורן ארונה היבוסית (דב"ה א כ"א, כט), אך רצון זה לא התממש. פרט לכך לא מצאנו בשום מקום את דוד בגבעון וזה מחזק בהחלט את הבנתנו לעיל.

5 לא ניכנס במסגרת זו לגופו של המעשה. התייחסנו לימי דוד להבין את רצף היחס לגבעונים בלבד.

לאחר כריתת הברית על ידי יהושע עם הגבעונים, והפיכתם לחוטבי עצים ושואבי מים, נראה כי הגבעונים נדחקים באופן הדרגתי מעריהם על ידי גלי ההתיישבות הישראלית.²

בימי שאול תהליך זה מגיע לקיצו, כאשר שאול הורג הרבה מן הגבעונים, ובעקבות מעשה זה, מגיע בימי דוד רעב כבד על עם ישראל. כאשר דוד שואל לה' מדוע בא הרעב על הארץ, עונה לו הקב"ה:

"ויאמר ה': אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים... ויבקש שאול להכתם בקנאתו לבני ישראל ויהודה"⁶
(שמואל ב, כ"א, א).

וכך גם אומרים הגבעונים לדוד:

"ויאמרו אל המלך: האיש אשר כלנו ואשר דמה לנו, נשמדנו מהתייצב בכל גבל ישראל"⁷
(שמואל ב, כ"א, ה).

ייתכן כי הריגתם של הגבעונים קשורה לסיועם לדוד, וממילא היא מהווה המשך להריגת כהני ה' בנב (שמואל א, כ"ב, יח-ט).

בנוסף, סביר מאד להניח כי שאול היה מעוניין לרשת את כל נחלת בנימין ולסלק את הגבעונים, ועל כן מטרתו בהשמדת הגבעונים הייתה לאפשר לבני בנימין לשוב ולרשת את נחלתם שנתפסה על ידי הגבעונים. מהפסוקים בדברי הימים (דברי הימים א, ח', כט ואילך, וכן דברי הימים א, ט', לה ואילך) עולה כי שאול יישב בגבעון, וככל הנראה גם בשאר ערי הגבעונים, את בני משפחתו, את קציני צבאו וכנראה גם תושבים אחרים משבט בנימין. זיקת משפחת שאול לעיר גבעון, והגדרת אבי הענף המשפחתי שלה כ"אבי גבעון" (כהגדרתו בספר דברי הימים), מלמדים שעיר זו הפכה להיות עיר מרכזית בנחלת שבט בנימין וככל הנראה שניה במעלתה לבירה גבעת שאול.

הקשר בין הגבעונים לבמה בגבעון

מדוע נבחרה גבעון כמקום לבמה הגדולה? העיר גבעון, לא נזכרת בשום מקום במקרא כמקום מקודש. נראה בלתי סביר להניח כי בחרו למקם את הבמה הגדולה בגבעון בזמן שהעיר נכרית, מאוכלסת בגבעונים, אפילו אם כרתו ברית חסות עם ישראל. סביר להניח, כי המעבר של הבמה לגבעון, התקיים כאשר העיר הפכה להיות עיר ישראלית. ואכן, בשתיים מארבעת ערי הגבעונים ישנה עדות על התיישבות יהודית במקום:

- אגב תיאור מותו של אשבעל בידי בענה ורכב בני רמון הבארותי, נאמר: "... שם האחד בענה, ושם השני רכב בני רמון הבארותי מבני בנימין, כי גם בארות תחשב על בנימין" (שמואל ב' ד', ב).

- אל קרית יערים, מעלים את הארון לבית אלעזר בן אבינדב (שמואל א, ז', א).

2 כך דעתו של פר' משה גרסיאל במאמרו "ירידתו של המלך שלמה לגבעון וחלומר", מתוך ספר ברוך בן יהודה ע' 193.

מבאר שם הרד"ק:

"מכל שבטי ישראל - כי בעבורם הם עומדים שם ובמקומם, ובדין הוא שיעבדום בכל דבר שתצטרך להם מהם וישלחו להם מנחות. ויש מפרשים עובדי העיר הגבעונים ואין לו טעם, כי לא יהיו עוד הגבעונים משרתים לעתיד ולא ייתכן שיהיו גבעונים יושבי ירושלים העיר הקדושה בשביל ישראל" (שם).

אמנם כפי שראינו במדרש לעיל, הגבעונים הם מזוהים כעובדי העיר שהקב"ה מרחקן.

בכל אופן, חובת השרות של הגבעונים לכל העדה ליד מזבח ה', מורה על מעמד של תלות וחסות בזיקה לעדה כולה ולמזבח ה', ועל פי האופן בו המדרש מפרש את הפסוקים, מעמד זה מתקיים מימי יהושע, דרך ימי דוד ועד נבואת יחזקאל.

יש כאן לכאורה מקום להתייחס לשתי שאלות:

שאלה אחת עובדתית מציאותית - מהן העדויות בפועל לעבודה זו כחוטבי עצים ושואבי מים בימי הבית הראשון? ושאלה שניה - מהי המשמעות הרוחנית של תופעה זו?

לגבי השאלה הראשונה: אין כל התייחסות מפורשת בכל פרק הזמן של היותם במשכן ובמקדש על עבודתם של הגבעונים.

לגבי השאלה השנייה: ברור שהפתרון שנמצא על ידי יהושע מאפשר להם לשרת את העדה כולה. שירות זה כולל בודאי את כל העבודות החיצוניות שיכולות להיעשות על ידי נכרים. מעבר לתועלת המעשית, ולפתרון היחס בין הברית שכרת יהושע לבין רצונו למצא פתרון וזיקה בין הגבעונים לבני ישראל בלא להפר את הברית, צריך עיון אם פתרון זה משקף מציאות רוחנית ביחס שבין הגבעונים לבני ישראל סביב עבודת המקדש.

* * *

בכך מסתיימת יחידת הלימוד הראשונה. מכאן ואילך נעבור לימי דוד וליחסו למקדש ולהשראת שכינה..

שאלו בגבעונים ובשבועות ישראל להם לא כופר, כי הוקעת השבעה לא נתקבלה ככפרה רצויה.

לעניין זה, פרק כ"ד בשמואל ב, הוא המשך לפרשתנו, המשך לחרון אף ה' על מעל ישראל בגבעונים, וסביר להניח שזוהי המשמעות הפשוטה של "ויוסף אף ה' לחרות בישראל". וייתכן לראות בשבעים אלף האיש שנפלו מן העם במגפה משום תגמול על שבעת צאצאי שאול⁶.

באופן דומה, ניתן להסביר כי בספר שמואל מדובר על שבע שנות רעב (בשונה מספר דברי הימים שם מוזכרות רק 3 שנות רעב). עם הקרבת הקרבן, באה הכפרה על ידי כסף הכיפורים למען מקדש ה' ובהעלאת ריח ניחוח לה'.

שתי הפרשות - הרעב והמגפה - מסתיימות: "ויעתר ה' לארץ" (שמואל ב, כ"א, יד; כ"ד, כה). בדברי הימים, הפרשה המקבילה עוסקת באופן ישיר ומובהק בגילוי מקום המקדש ובתחילת ההכנות המעשיות לבנין המקדש⁷.

ימי דוד ושלמה

בימי שלמה, אין הגבעונים מוזכרים באופן עצמאי, וכחטיבה יישובית בפני עצמה, ונראה כי מצב זה נמשך כבר מימי שאול אשר היכה בהם (שמואל ב, כ"א, ה).

ייתכן, כי הם נטמעו בין הנתינים ועבדי שלמה, שהיו משמשים במלאכות פחותות ערך במקדש ירושלים. יתכן, כי תיאור הכתוב במלכים, נוגע גם אליהם:

"כל העם הנותר מן האמרי החתי הפרזי החוי והיבוס, אשר לא מבני ישראל המה, בניהם אשר נתרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה. ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד כי הם אנשי המלחמה ועבדו ושירו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו" (מלכים א ט', כ-כב).

ימי שיבת ציון / עזרא הסופר

נאמר בספר עזרא

"ומן הנתינים שנתן דוד והשרים לעבודת הלויים נתינים מאתיים ועשרים כלם נקבו בשמות" (ח', ט).

כפי שראינו לעיל, המדרש קושר בין הנתינים בימי דוד לגבעונים. הנתינים ניתנים בימי דוד לעבודת הלויים, והכתוב מעיד ומצביע על כך שהם שבים עם שבי ציון אל ארץ ישראל.

לעתיד לבא

על פי חזון יחזקאל, הארץ מחולקת חלוקה חדשה, ובסביבות המקדש, תרומת המקדש, שם יש מקום לכהנים, ללויים ולעובדי העיר

"וְהָעֶבֶד הָעִיר יַעֲבֹדוּהוּ מִכָּל שְׁבִיטֵי יִשְׂרָאֵל

(יחזקאל מ"ח, יט).

6 כך מציע מ. בן ישראל עיון בפרשת רצפה בת איה, בית מקרא, י"א, תשכ"ו ע' 41-34.

7 ייתכן כי לפי דברי הימים, גילוי מקום המקדש והקרבת הקרבן מהווים כפרה על מעשי שאול.

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עזיון ולרב יצחק לוי, תשס"ט *
 * עורך: אביעד בינגשטיק *
 * *
 * בית המדרש הוירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: *
 * <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: *
 * <http://www.vbm-torah.org> *
 * *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דואל: office@etzion.org.il *
 * *